

Vana-aolidsõq jutuuq kaasajal - kogumiskogemus Orava külas Siberis

Risto Järv

Eestimaast kaugel-kaugel, seitsme mäe ja jõe taga, Siberis, on juba enam kui aastasaja elanud kodumaalt väljarännanud eestlased. Tsaari poolt lubati rahvale tasuta maad, ning selle teadmise tuules võeti ette teekond kaugele maale.

Kui XIX sajandi lõpukümnendini olid Siberi eesti-asukateks peamiselt väljasaadetud ning nende järeltulijad - ühtekokku 1600-1700 inimest -, siis sada aastat tagasi sai suure ulatuse vabatahtlik väljarändamine rikkale mustmullamaale. Soodsalt mõjus sellele 1894. a avatud raudteeühendus Euroopa-Venemaa ja Omski vahel. Nii kasvas eestlastest Lääne-Siberisse ümberasunute arv kümnekonna aastaga peaaegu poole võrra (Kulu 1997: 90-102). Tavaliselt koonduti elama omaette küladesse.

Praeguseks on kunagisi eesti asundusi Siberis järele jäänud umbes 30. Väljarännanud eestlaste rahvaluule kogumiseks on Eesti Rahvaluule Arhiiv korraldanud viimasel aastakümnel iga-aastasi ekspeditsioone. 1998. aasta kevadel osales lisaks Eesti Rahvaluule Arhiivi töötajatele Anu Korbile ning Mari Sarvele ekspeditsioonil ka nende ridade kirjutaja Tartu Ülikoolist. Tuleb tõdeda, et erinevates Eestimaa paikades rahvaluulet kogununa ootasid kaugel Siberimaa rahvaluulet olevat üliomanäolise ja lootsin kohata seal «midagi tõelist». Kui *maailma* folkloristid armastavad käia pärimusjahil eksootiliste kultuuride esindajate juures, siis Eesti rahvaluulekogujate huviks on tänapäevalgi ennekõike Eesti ääremail elav vanemaadiline folkloor. Muidugi on kodukogumistega välja kujunenud omad lootused ja Siberikäigu ootused olid suhteliselt kõrgele kruvitud. Kauge sõidu tulemusena saagiks saadud ainese suhteline samalaadsus Eestist kogutuga valmistas algul pisukese pettumusegi. «Mitterilisuse» põhjusi oli mitmeid - viiest väisatud külast kolmes esimeses piirdus eestlaskond paari-kolme või viie *doomikuga*; algselt ei olnudki need eestlaste külad, vaid eestlased on neisse sisse rännanud. Traditsioon aga on kergem kaduma, kui toetuspind väiksem.

8. mail saabusime Orava külla [Novosibirski oblasti](#) lääneservas. XIX sajandil Tomski kubermangu kuulunud küla asutajad pärinesid enamjaolt Lõuna-Eestist Orava vallast (Nigol 1918: 46). Orava valla järgi olevat uus asum saanud ka oma nime. Eestlasi elab praeguseks seal ühtekokku umbes poolsada. Omavahel suheldakse tänapäeval tihedalt, muuhulgas on külanaised elavana hoidnud ka eestikeelse laulupärimuse ning laulsid meile oma viieliikmelise «ansambliga» hulga laule. Ometi oli tõeliseks üllatuseks, kui pärast laulude lõppemist sattusime kahel viimasel kogumispäeval 11. ja 12. mail 1998 seesuguse jutujao peale, missarnast ei ole varem kogenud kodukogumistel ega kohanud ka kõnesoleva ekspeditsiooni kestel. Ühtekokku jäädvustatud poolteistkümmend muinasjuttu ei ole küll hiigelhulk, kuid XX sajandi lõpuaastaid arvestades minu jaoks üsna üllatav. Siinses vaatluses annangi lühiülevaate räägitud juttudest, ennekõike keskendudes imemuinasjuttudele. * Kuna kogutud materjali hiljem üle vaadates selgus, et kõik jutud olid esitatud mitme rääkija väiksema või suurema «koostööna», püüan analüüsida ka mitme osalejaga jutustussituatsiooni.

1. Muinasjutt kaasajal

Muinasjutu elulemist kaasaja Euroopa kultuuris teame. Suuliselt võidakse reprodutseerida vast mõndakümmend lugu Grimmidelt-Perrault'lt, teiste rahvaste puhul lisaks oma maa rahvalikelt kirjameestelt. Eestlaste puhul lisandub kimp «raamatu»-jutte Kreutzwaldilt, Kunderrilt, Eisenilt. Sageli on aga jutud seejuures kadunud - ka nende rääkijate meelest, kellelt muud «vanapärast» folkloori koguda saaksime.

Muidugi mõista, ka rahvaluulearhiivi pole kogutud kogu jutuvara, mis meil veel sajand tagasi elas. Rahvajutustajate-uuriija Richard Viidalepp (1938: 831) on nentunud kahetsevalt, et meie varasemad kogujad eelistasid pikkadele juttudele rahvalaulu kirjapanemist. (Tuleb küll tunnistada, et märksa rahvusspetsiifilisema materjali arhiivis säilimise jaoks oli see tänuväärseim tegu.) Kaasaja kogujatel aga suurt valikuvõimalust polegi, reeglina tuleb piirduda uskumus-kombestikuteadete kireva mosaiigiga, sekka leiab ehk mõned muistendid või siis linnalood, samuti peotäie pajatusi. Enam kui paari «päris»-muinasjuttu koguda võib vast vaid Setumaalt; erinevalt varasemast ajast neid aga enam omavanustele ja -sugustele ei räägita.

Olime Orava külast «täiskooosisuga» juba hulga laule lindistanud. 11. mail läksime kahekesi - Mari Sarv minidiskisalvestajaga, Risto Järv digikaameraga - ansambli ühe liikme [Berta Kalamiisi](#) (snd 1922) juurde muud folkloori, ennekõike uskumusainest koguma. Peagi ilmus vestluringi ka [Berta Hank](#) (snd 1918). Kuradi-uskumuse illustreerimiseks esitas ta rahvusvaheliselt tuntud muistendi kaardimängijatest, kelle hulka astub jõulude ajal võõras mees (vrd Simonsuuri E 201, E 211). Peagi selgub hobusejalgade järgi, et tegu on vanapaganaga (#0195-25).

Järgnevalt võisime taaskord tõdeda, et hangitavatest uskumusteadetest pole osa mitte ainult registreerivad, vaid mõned jõudnud uskumisele otse vastupidisesse - kontrollimis- ning koguni naeruvääristamisfaasi. Nii ei usaldanud informandid (ilmselt vanemate poolt esitatud) kujutlust, et südaööl võib saunas kohata vanapaganat. Berta Kalamiis oli ka ise vastavasisulise katse teinud - pole muidugi raske arvata, et katse andis negatiivse tulemuse.

Vanapaganat saunas ei olnud rääkijate vanemad seostanud mingi konkreetse tegevusega - *No mis tä tege? Tä ei tii midägi no - prosta üteldäs inne, et vanapakan' om sannan* (#0195-27). Hoiatust tavatseti kasutada, mõjutamaks lapsi varakult saunas ära käima. See selgus Berta Hanki kommentaarist, mis peagi kasvas üle korrigeerivana vaheleastunud Berta Kalamiisi muinasjutuks.

BH: *Meile hirmutadi viil niimod-... ku igä puul'pävagi et, kella katestõiskus piat sannah är käüttü olõma. Kes jääss sanna... Vanaaoline jutt... Odot, ma nüid siis seleda, ma kae, kuis tuud... Aa, kat's vaestlast oll'...*

BK: es olõ kat's...

BH: *eei, üt's*

BK: *üt's oll' rikass ja tõnõ oll' vaenõ...*

BH: *jah, noh, nii jah, nii jah!*

BK: *No jaa ... Kõik' kävevä sannan ärq, a vaenõ tütarlat's, tuul olõ-õs kunagi aigu... tuu lät's kõgõ, kõgõ perämäne ja tä oll' nikka ku kella katõtdistküni sannan, kuna sai är mõskõ. Ja kuul'd, et kella kõllin tulõ. Ja tulõ vanapagan - vanapagan sõitsõ uma pujaga tälle... tedä naises võtma.*

BH: *No kõnõlõ, kõnõlõ edezi inne. No niisama omgi seq, noh kõnõled ezi, jah?*

BK: *Nii. No ja, vanapakan' tull' sis sanna ja ütles:*

«*Hüppä poig, karga poig, naise saat nigu roosililli!*»

No ja poig lät's sis tälle kraami too[ma].

«*Mis sullõ kõgõ edimält vaja om?*»

«*Mullõ om vaja litikut ja mullõ om vaja aluskleiti.*»

«*Hüppä poig, karga poig, naise saat nigu roosililli.*»

Tä lät's siis, tõi... sinnäq. Tä pandsõ säl'gä:

«*No mis nüüd viil vaja om?*»

«*Nüüd om mullõ kleiti vaja.*»

«*Hüppä poig, karga poig, naise saat nigu roosililli.*»

Lät's jälki tuu poig, tõi kleidi... No ja sis nikka ku kella katetõiskuni tä ... tantsut' är tuud poiga. Ja kui edimene kikas är kir'gse inne. Ja siss vanapakan' sõitsõ minemä ja... Ja tütar lät's kodo, oll' rõivin nigu pupp inne, kõik hääq rõiva sälän ja siss tuu võõrasimä saatsõ tönõ puul'päiv uma tütre ka sanna... No ja saatsõ tuu sanna. A tuu mõista-as, näet, tuud. Tuu üt'el' kõrraga, mis täl kõikõ vaja om.

BH: *Jah.*

BK: *Tõi kik, vanapagane poig tõiigi tälle no rõiva är, pandsõ säl'gä ja tä pandsõ vasta, et: «ma-i lääq... Ma-i lääq!» Ja täl raoti pää otsast ja panti aknõ pääle. Ja imä lätt' hummogu kaema, ütles:*

«*Nüüd on nii pall'o kraami-t, tä ei jõvva tedä kodo tuvva.*»

Läts' kaema, et näät, sais aknõ man ja naard. A täl oll' pää otsast raotu ja aknõ pääle pantu. Vot, mis vanapaganõ teije... toolõ rikkalõ imätütrel!

#0195-28

Berta Kalamiis

Erinevad tüpoloogiad on määratlenud süžee paiknemist rahvajutu žanrimaastikul erinevalt. Antti Arne kataloogis leiame süžee usundiliste muistendite all (Aa S 31). Warren E. Roberts (1958: 148) on oletanud, et alatüüpi «*The Ogre kept at Bay*» kuuluv muinasjutt on tüübi 480 teatud süžeeukuju ning muistendist pärinevate elementide kombinatsioon. Nikolai Andrejevil on see paigutatud imemuinasjuttude alla tüübiks «Oma ja võõrastütar» - 480 *D: Metsa (sauna jne) saadetud võõrastütar kohtab metsavaimu (kuradit jne), ning saades talt ühekaupa erinevad asjad, viidab aega kukelauluni, oma tütar hukub (Andrejev 1929: 37). Sama tüübinumbrit on kasutanud näiteks Heda Jason (1975: 16) juudi rahvajuttude puhul («*Tagakiusatud võõrastütar*»). Ida-slaavi süžeede võrdlev loetelu (Barag *et al.* 1979) esitab selle küll imemuinasjututüübina, kuid numbriga 480C** - «Oma ja võõrastütar». Arne-Thompsoni kataloogis on jutt aga jäänud tüübinumbrita ning Diether Röthi hiljutises Euroopa rahvaste imemuinasjuttude tüübivõrdlustes on seda peetud pigem AT 431 («*Metsamajake*») lähedaseks (Röth 1998: 90).

Eesti uurijad on pidanud süžeed siiski imemuinasjuttude kilda kuuluvaks. Setu materjali põhjal on Kristi Salve tõdenud, et AT 480 alatüüpe võib tegelikult pidada omaette tüüpideks, mida ühendavad sarnased tegelaskujud ja sarnane struktuur (Salve & Sarv 1987: 176-177). Ka Ülo Valk märgib, et kuigi jutu süžee on usundiline, jätab loo arendus «vägagi muinasjutulise mulje» (Valk 1998: 16). Nii olengi siinses käsitluses jäänud tüübimääratluse 480*D juurde.

Jututüüp on iseäranis populaarne kõigis Baltimaades, tuntud aga ka enamike slaavi rahvaste jutupärimuses (vt Kerbelytī 1996: 1400). Ühtekokku esindab süžeed Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA) ligi sada varianti (EMj: 503). ERAs jututüübina AT 480*D arvelevõetud tekstid on tõepoolest kõigiti pigem muinasjutud kui muistendid. Määratlemata jääb sündmuste toimumispaik, ning kui vaeslaps nime kannab, on see traditsiooniline. Ainult ühes Jüri kihelkonnast üleskirjutatud tekstis (1888) on mainitud konkreetset sauna, kus sündmused olevat aset leidnud (H II 33, 762/6 (2) < Jüri < Suhhum-Kalee - J. Pihlakas (1888)). Mõned tüübina 480*D määratletud variandid olid küll muistendile lähedasemad. Näiteks Torma kihelkonnast 1890. aastal üles kirjutatud süžee kujutab pelka üheepisoodilist narratiivi, kus leitakse laupäeva õhtul sauna läinud **vaeslapse** ärakistud pea (H II 27, 833/4, 843 (1) < Torma - H. Mann (1890)). Üheosaline oli ka 1897. a üles kirjutatud väga lühike tekst Saardest (E 31828/9 (2) < Saarde - M. Saul (1897)).

Orava küla jutustajale meelde jäänud laululisele refrääniosale on paralleele juba rahvaluulearhiivi varasemates kirjapanekutes - nt 1876. a Kuusalust (EKS 4° 2, 203/6 (3) < Kuusalu - J. Ponamar (1876)) ning 1879 Laiuselt (EKS 8° 2, 755/7 < Laiuse - M. Kolluk (1879)). Jutt on ka Võru- ja Setumaal olnud väga populaarne ning võib Siberi Oravassegi jõudnud olla pärimuslikul teel. Hiljem on see ülimalt tuntuks saanud Juhan Kunderi rahvajututöötluste kogu «Eesti muinasjutud» kaudu, milles värsiosa mõnevõrra teises sõnastuses: «*Jookse poega, jõua poega, heida jalga enese pärast...*» (Kunder 1885: 44).

Berta Hanki esitatud juttu eesti arhiivitekstide taustal vaadeldes pole ime, et jutustaja lõpetas loo «naerva» pea kujutusega. Hulk arhiiviuleskirjutusi ei lõpe mitte vaeslapse muinasjutuliku õnneliku-elu kujutamise, vaid verdtarretava pildiga - rikka peretütre pea leidmisega.

2. Ebaõnnestunud jutustussituatsioon

Arvestades muistendi ja muinasjutu klassikalist vastandust uskumise tasandil, võiks oletada, et jutustaja suhtumine kaasajal (veel) räägitavatesse muinasjuttudesse on vähem muutunud kui traditsiooniliste muistendite puhul. Muinasjuttu on juba rääkides peetud fiktsiooniks, seega ei peaks tolle kaasaegse esitamise puhul tekkima jutustajas tõrget ratsionaliseerunud aja tõttu - umbes nagu *ah mis tollest rääkida, see ei ole tõsi, lihtsalt usuti nii*.

Kui Berta Hank alustas uut lugu, mis realistlikumana kõlaski, osutus esitus eelmise jutuga võrreldes märksa ebaõnnestunumaks.

BH: *No kõnõla viil tuud kah, kuis tuu... Vanaaolitsõ jutuq... Näet... tuu vaenõlat's ja... Jäl'ki-iks ku... lubasi... Näet, tahtsõ, et tuu vaezõlatsõ esä tedä naisess võtazi.*

Berta Hank

BK: *A tuud ma ei tiiaq-ä...*

BH: *Ei mõistaki...*

BK: *Ei tiia.*

RJ: *No kõnele sa esi!*

BH: *Noq... läsknaine oll' ja täl oll' tütar. Ja sis... Meesterahvas oll' ka läsk ja tuul oll' ka tütar. Kat's tütärd ja... noh... Ja tä sis, tuu naisterahvas, et... «Las ezä muidogi minno ar võtt...» No tuu tütar: «Mis maq... Ei mõista kuigi sinno käske!» - - «Oi, ma naka sinno nii hoitma ja... armastama sinno, ma lasõ... piimäga sul... suud mõskõ...» Et niim[oodi]*

BK: *[Tuul] vaesõl latsõl, jah?*

BH: *...jah. «Ma nii armasta sinno ja... Laze inne et esä minno ar võtt!» Ezä siis ütles niimd: «No valaq mu seerikide sisse sis... vezi ja panõq saina pääle! Ku vezi vällä ei joozõq, sis ma võta. A ku vezi vällä juusk, sis ma-i võta.» No ja pandzõ ka saina pääle viiga - es joosõq vezi... vällä. Noh, võtsõ sis iks tuu miis sis är tedä ja... Ja es nakagi tuud tütärlast armastama... Es kahitsa mitte sukugi ja niipaljo tüüd andzõ, nii et ja ... Ja pesse tedä ja... No mis nüüd tetäq? Ja sis... Must lang oll'... villanõ lang, must lang. Ja kässe sis järve viirde et: «Vot sa piat minemä mõskma nikka sedä langa - nikka ku s'oo lang valgõs lätt!» Ta lätt ja mõsk ja mõsk, mõsk ja mõsk... no... Ja valgõs ei läeki tuu lang! No, kus tuu must vill lät's sis...*

BK: *...must lang valgõs lätt!*

BH: *... ei läe! Ja sõitva sis mõisnigu... mõisnigu, vai noh, mis... rikka müüda-t: «Mis sa siin tiit?»*

«No näet, langa mõsk, kästi mõskõ, et valgõs, a maq ei jõvva mõskõ!»

«Tulõ istu pääle!»

Tä lät's istse pääle ja tuu... herr võtsõ sis umalõ pojalõ naisõs tä. A tä oll' väega illos olnu. Ei, ma ei mõistaki, näed, är kõnelda, kuis tuu... Kuis tuu kollanõ upin suust täl vällä karass ja... Näet, ei mõista är!

BK: *Ei tiia maq, ei tiiaq-ä.*

BH: *No näet, ei ... Ma jäti tan vahelõ kah, ei, ei olõ inap...*

BK: *Olõ-i meeleh inäm. Ei kõnõlõ, ni olõ-i meelen, är läävä meelest kõik'.*

BH: *No ja siss... A tä jäi rasedas... A tuu võõrasimä käve, näet, nigu tuld lei ümbretsõõri ja pidi, näet, tiidä saama, kuimuudu - kos tä jäi, ja misasja tä tege ja... Kos tuu vaenõlat's sis jäi nüüd... kõgõ langaga? No jaq... sai tiidä sis, kos tä om.*

A tä pidi nakkama näet, last sünnütämä. Tä, tä sünnüt tuu latsõ är... A tä joba tel'se ka hinnäst - tuu naisterahvas - sinnäq... tuu... haigõ mano sinnäq... latsõ sünnütäjä mano. Tä... nigu latsõ är sünnüt', nii timä pandsõ uma tütre sinnä... latse kõrvalõ. Ja tuu ai minemä. A nuuq herräq sis tulõva, tahtva täga kõnõlda. A tä ei lazõ, näet... Kuis tuu... koskottal ma jäti vahelõ-õt? Näet... tälle peab kärnkunn vällä kargama suust! A tuul kuldupin... tuul...

BK: *...vaesõllatsõl.*

BH: ...*vaesõllatsõl. Näet, tuu, vat, jäti näet vahelõ joba! Olõ-i meeleh inäm. Noh ja sis... A tuu imä sis ei lasõq täga kõnõlda:*

«*Ärke kõnõlgõ, ärke kõnõlgõ, ta-m väega haigõ, ta-m väega haigõ!*»

No ja näet, ei mõista edesi kõnõlda... kuis taa oll'... ni kes tuu tiidäq sai? Iks jälki sai noilõ herräsile iks tiidäq ja... Ja sis iks tapõti tuu imä kõgõ uma tütreaga är ja ... Ei mõista näe kõnõlda! Nigu kõnõlõma nakas, nii hüppäs kärnkunn vällä ni... Tuu miis sai arugi-na, et see on...

BK: ...*et ei olõ tuu...*

BH: ...*jah. Ei mõista kõnõlda edesi!*

#0195-29

Säilinud süžee-elementid on tunnuslikud alatüübile AT 403B, mille üheks tuntumaks trükis-esinevaks variandiks on Grimmide muinasjutt «Kolm mehikest metsas» (KHM 13). Huvitu-seta pole märkida, et sõelaga veetoomisülesanne esineb ka kahes Jürist üleskirjutatud 480*D tekstis, mõlemas vaeslapse antud ülesandena vanapaganale aja edasilükkamiseks; üks neist on varemalt juba mainitud muinasjutt 1888. aastast, teine aastast 1890 (E 40213/6 (3) < Jüri - J. Pihlakas (1890)).

Paraku ei tulnud suurepärasel lauluesitajal jutu esitamine sugugi välja. Teksti mõtte hääbumise põhipõhjus oli ilmselt jutu loogilisest arengust hälbimine just imelise elemendi osas (õuna suustkukkumine). Kui Berta Hank süžeeikäigu vahelejätmise avastas, hakkas ta takerdunult varasemat kordama ning juttu ei õnnestunud enam järje peale saada. Kuna kaasrääkija lugu ei teadnud, ei andnud tulemust ka korduvad küsimised temalt. Vaeslapse suust kukkuma pandud konkretiseeritud kuldõun erineb AT 403B Eesti Rahvaluule Arhiivi tekstide (29) sisust - tavaliselt kukub suust kullatükk (vt K. Laurimaa (1999: 145-154) monograafilist uurimust tüübi 403B eesti variantide kohta).

Eelnenud imemuinasjuttudega üsna sarnase algusega kuulsime ka kolmanda loo. Berta Kalamiis rääkis jutu vaeslapsesest, kes laupäeval hilja saunas käies sai hobuselt nõu ühest tema kõrvast sisse, teisest välja minna. Sel teel sai vaeslaps kuldse hobuse, vankri (hiljem saani) ning kuldsed sõiduriistad. Ema saatis oma tütre järgmisel laupäeval samuti sauna, see aga sai tasuks tõrvased rõivad ning tõrvase hobuse (#0195-32).

3. «Vana-aja» juttude rääkimisest

Vastava küsimise peale tutvustasid informandid seesuguste «vana aja» juttude rääkimissituatsiooni. *No naksi vana-aolitsi jutte seletama, ku kokku korjasime õdagil kõik. Üts kõneli ütt ja teine kõneli tõist.* Jutte kõneldi siis, kui käidi istjatel ehk *istele*, tehti tööd, kooti ja kedrati, istuti üleval *poole ööni*, koos käisid nii noormehed kui neiud (#0196-02). Muinasjuttude jutustamine on toimunud informantide nooruses, veel XX sajandi 30-ndatel aastatel. Ilmselt kestsid need kuni 1936.-1939. aastate Venemaa etniliste repressioonideni (vt nt Kulu 1997: 126-128), mis seniseid rahvuslikke tavasid muutsid.

Samuti selgus, et meie tavakeele termin «muinasjutt» ja Orava küla informantide kasutatud «vana-aegsed jutud» (*vana-aolidsõq jutuq*) tundusid neile tänapäeval sünonüümsed, süvakasutuses on siiski olnud vaid viimane. Kindlalt seostus termin väljamõeldisega:

BH: *No kas tuu sis oll'. Tuud muidogi es ole, taa om ...*

BK: *... muinasjutt muidogi*

BH: *... muinasjutt, noh! Näet, kõnõliva... Oi kui noid vanaolitsi juttõ kõnõldi...*

(#0195-25)

Paraku jäi meil välja selgitamata, kas «*vana-aoline jutt*» tähendas ainult väljamõeldisi, muinasjutte, või siiski ka usutud jutte, muistendeid. Võib oletada, et uuemal ajal võidakse terminiga hõlmata ka muistendid, mida (enam) ei usuta, ning niisiis peetakse «vana aja» juttudeks ennekõike ikkagi fiktsioone.

Küsitlusel tõdesime mitmel korral, et traditsioonilistel folkloorižanridel tunnetatakse kaasajal olevat teistlaadne järglane. Nii jutustas Berta Hank «muinasjutu» vaenelaps Lina-Maiest, mis osutus ausa ülestunnistuse järgi raamatust pärinevaks (#0196-01). Etteruttavalt võime mainida, et ka Orava küla kaks teist informanti, kellelt samuti muinasjutte pärisime - Minna Danilson ning Anna Visnapuu - viitasid mõlemad, et kaasajal leiame muinasloo juturaamatust.

Veelgi ilmekama näite muinasjutu-mõiste muutumisest pakkus välja Berta Kalamiis. Kui küsisime lugusid metsloomade kohta, hakkas ta jutustama:

BK: *Vot eläsi mõtsan ... üt's... taa... teda nazõvaitadi... obshem tä oll' naisterahvas, no teda nimetedi tä om Ba-...Baaba-Jagaa. A siin o vinne keeli sõnno ka väega pal'lo seen, mis om venne keeli ka selletetü. Tä, üteldi, tää om Baaba-Jagaa. Noh, maq ka tiia, kas ta Baaba-Jagaa oll' vai es olõ vai... vai kes ta oll', no täl oll' tütär.*

(#0197-02)

Paraku ei toonud paljutõotav algus varasemaga võrreldavat tulemust, lugu kippus peagi siirduma muinasjutu põhiliinist kõrvale. Värvikate sündmuste järel selguski:

RJ: *A kust te tood lugu kuulsite?*

BK: *Aah, kuulse... .*

BH: *Ta vast om... raamatust jutt?*

BK: *(Ehh), ta om kino. Ma näi kinno, vot taad. E taa oll' tegelikult kõik taq asi... es ole määnegi muinasjutt, a miski... ta oll' tegelik asi.*

Otsese kõrvutuse kaasaegse kino- või telefilmiga ja muistse muinasjutu vahel olid informandid teinud juba varem, meie muinasjutuküsitlemisosa alguses: *nüt kaias televiisor't, a sis oli vanaolitsõ jutuq* (#0195-24).

4. Kimp jutte erinevast vallast

Järgnevalt jutustas Berta Kalamiis meile loo (#0196-03) rebase ja jänese majast - esimene tegi «iädse maja», teine «maadse maja». Kui jää ära sulas, põgenes rebane jänese majja, endine elanik pääses tagasi alles kuke kolekõlava kiremise abil. Nagu teisedki meile Siberis räägitud jutud, on seegi AT 43 + AT 126 kontaminatsioon Eestis olnud üsna populaarne (Kippar 1986: 60).

Kui kohale jõudis kolmas meile eelmisel päeval juba laulnud informant - [Liide \(Aliide\) Kalamiis](#) (snd 1938), küsisime eelnevast edust tiivustatuna veel teisigi «vanapaganaga» jutte. Jutustajad hakkasid seepeale taas rääkima lugusid Aarne-Thompsoni kataloogi «rumala

kuradi» alajaotusest. Berta Kalamiis kõneles tuntud loo, kuidas Ants ja vanapagan külvasid ühel aastal rukist, teisel peete ning mõlemal korral saagi Antsu kasuks jagasid (AT 1030, «Saagi jagamine»).

Omades mõningast ülevaadet varem Siberi-eestlastelt kogutud jutuvarast, püüdsimegi pinnida Orava jutustajatelt teistest piirkondadest kogutud rahvajutte. Tekstivalimikus «Siberi-asundused» esitatud tekstidest ei olnud rääkijaile tuttav naljand, kus keedetakse ära papi koerad Porgand ja Piet (AT 1685, vt EA1: 81-83). Küll asusid kõik arutama juttu «Kirvesupp» (AT 1548), mida nad äärmiselt hästi tundusid teadvat. Igaüks ütles lühidalt mõne sõna, lõpuks esitati äärmiselt lühidalt kogu jutt ära. Kui püüdsime siis «tagasi keerata», saime ka jutu alguse kätte, aga päris selget lugu küll mitte.

Ilmselt on sarnast raskust kogenud paljud kogujad - nt Mall Hiimäe (1978: 126) Kodavere muistendite puhul - kui kuulajatel on kõik teada, loobutakse süžee esitusest, ning piirduakse vihjetega.

5. Õnneliku lõputa «Rikas ja vaene vend»

Peagi kuulsime muinasjutu jututüübist «Kaks rändajat» (Eestis kasutatud ka tüübinime «Tõde ja Vale», AT 613), mida asus rääkima Liide Kalamiis.

RJ: *A kas kahest vennast ei ole mõnda juttu ka... mõnda mui-... vanaaolist juttu et... kudas kaks venda läksid koos maailma rändama vä... Tuud ei tea?*

LK: *Üt's rikass, tõnõ vaenõ võ?*

(Naer)

MS: *... Noh, kõnõlõ edesi.*

LK: *A mis tan edesi kõnõlda om... Üt's oll' rikass vend, tõnõ oll' vaenõ vend.*

No vaese vennal oll' hulga lapsi, nu mud'ogi-na... timä oll' vaene... lät's rikka venna poolõ, nõudma-õt, anna mullõ... no jahu, lapsi minkagi süütä... No... rikass vend üt' et ann[a] ma tsuska sinul... torka silmä pääst, siis saat puuda jaho. No... vaene vend mõtlõs et, no ühe silmäga ka kohe näet är, no ma lasõ torgada kah tuu silmä pääst täl är. Andzõ siis puuda jahu tälle, lät's too puuda jahuga kodo...

BK: *... üte silmäga...*

LK: *... no üte silmäga... Noh, ku kavva sis nääq saivaq tuud pudrus kiitä ja seiväq ja... No jälki na, lät't jälki rikka venna poolõ... süvväq ot'sma.*

BK: *oijah*

LK: *Rikass vend ütles et vot, lasõ jälki silm pääst turgada, no tä tääs et no perämine silm torka ka pääst är, et kos sis...*

BK: *...ma lää ...*

BH: *...ma saa-ei kodogi minnäq!*

Liide Kalamiis

LK: *Noh, ma ei saa kodogi minnä. No, a vaenõ ve[nd]...*

BH: *Sa [olõ]t täämbä tarrõ kütnü va?*

BK: *Kütti jah..., kos välän sääne kül'm ja tarrõ piät... kütmä*

LK: *vaenõ vend siis mõtlõs, et mis ma tii, et maq lassõ uma silmä pääst är torgata lat'si jaoss, et puuda sai... no las torka sis nüüd naine kah uma silmä är üte et, üte silmäga saami iks är kõnõlda.*

BK: *...hakkama.*

LK: *hakkama noh. Lät's kodo seletämä. A nainõ oll' iks kavalamp, ütles niivisi et: «No kas nätäl' inne surõt ärq ehk nätäl' perän surõt är, no kas siis väi kate silmägagi surõt är... et ta, mis sis ma naka katte vallu kannatama et. Lasõ silm pääst är torgada... ja süüt är tuu jahu ja ükstaskõik' surõmine tulõ.»*

BK: *...jäl puudus om.*

LK: *Noh! No naine oll' vähe targõmb ku miiss. Miiss lassõ uma silmä pääst ära turgada... rikka vennal. Vot nii.*

RJ: *Aga kes tuud lugu kõneles või oli see kuskil raamatus?*

LK: *A tuud seletivä... innebidi vanasti iks vanaqemaq... lat'silõ niivisi...*

RJ: *Teie vanaema siis või?*

LK: *Noh, mud'ogi-na.*

#0196-09

Torkab silma, et muinasjutul puudub imemuinasjutu iseloomulikemaks tunnuseks peetud **õnnelik lõpp**. Talletatu kinnitab Lutz Röhrichi teoses «Folktales and Reality» väljendatud seisukohta, et ilma õnneliku lõputa on muinasjutud tihti fragmentaarsed või vigastatud (1991: 43). Jutt erineb märkimisväärselt antud jututuübi rahvusvaheliselt tuntuimast kujust vendade Grimmide muinasjutus «Kaks rännumeest» (KHM 107), kus silmi kaarna õpetuse järgi kas- tega pestes nägemine taastub.

Liide Kalamiisi esitatud jutt meenutab pigem naljandit kui imemuinasjuttu. Kui teksti lite- reering ei kõlaga kuigi koomilisena, siis jutustaja esitusaegne ilme ning intonatsioon viitavad kirjeldatava naljakspööramisele - dominantrõhk nihkus targa nais- ning rumala meesabikaasa koosluse kirjeldamisele. Jutustaja (või tema vanaema) sugu arvestades pole tegu sugugi imekspandava aktsentueerimisega.

Röhrich on mainitud teoses ka nentinud, et kui imedemaailm oma mõju kaotab, siis puhkevad õitsele naljaga seotud narratiivid - naljandid, anekdoodid, valetamislood jne - ning segune- vad muude rahvajutužanridega, moodustades uusi (Röhrich 1991: 52). Ilmselt pole Oravas kuuldud jutu puhul aga tegu teadliku naljandi-esitusega, võime oletada, et jutustaja unustas süžee tegeliku kulu ära ning pidi olukorrast väljatulemiseks kasutama seesugust puanti.

Lugu kahest vennast on olnud ka teistele informantidele tuttav, seda näitavad arvukad jutu- jätkud Berta Kalamiisi poolt. Näeme, et kõnevooru on viimane sekkunud iga natukese aja järel, korrigeerides Liide Kalamiisi juttu. Kõneleja jälle on esimesed «etteütlemised» («*üte silmäga*», «*ma saa-ei kodogi minnäq*») kõhkluseta üle võtnud; ka viimase kommentaariga *jäl puudus om* ta nõustub. Kogumissituatsioonis ei kujutanudki lugu teadev kõrvalistuja jutustajale konkurenti, vaid oli tole jaoks märkamatu toimiv kolleeg-korrigeerija. Ilmselt

oli see ennekõike tingitud Orava küla rahva soovist jutte võimalikult täpselt edastada. Vahepeal on aga korrigeerijate tähelepanu hajunud - seda tunnistab juttu lõikuv pärimine majapere naiselt maja kütmise kohta.

Tähelepanu väärib jutu lõpp ka selles sisalduva vastuse pärast küsimusele, kes lugu rääkis. Informant ebaleb ning ei vasta sugugi veendunult, et rääkija oli tõepoolest vanaema. Pigem tundub, nagu kõhkleks ta ka ise. Samas ei tarvitse rääkija vastus küsimusele, kas ta tõepoolest pole lugu lugenud raamatust, olla aus («vale» võib muidugi juhtuda ka tahtmatult). Näiteks Satu Apo kinnitab soome imemuinasjuttude vaatluse põhjal, et ükski kirjalikke allikaid vahendanud jutustajaist ei ole teada andnud, et see pärineb raamatust. Seevastu viis trükistest pärinenud jutu rääkijat väidavad seda olevat kuulnud kodupaigast või isalt (Apo 1995: 44).

Küsimust Siberisse jõudnud jutu levimisteest seega me ilmselt ei lahenda. On aga üsna tõenäoline, et seegi jutt kandus kaugele koos väljarändajatega, 1890-ndatest pärineb rahvaluulearhiivis hulk AT 613 üleskirjutusi. Ühtekokku leiame jututüübist Eestis üle 90 variandi (EMj: 508).

6. Vahepõige: ilmekas loomamuinasjutt

Siberi eestlaste külalislahkuse juurde kuulub kindlasti ka kostitamine. Seltskonnast olid lahkunud Liide Kalamiis ning neljas vahepeal kuulamas käinud külanaine, kui küsitluspoolpäeva lõppedes kutsuti meid perenaise kaetud laua taha. Kohalejäänud kahe koguja ning kahe informandi omavaheline vestlus oli omandanud äärmiselt mitteformaalse vormi; ühine tujutõstja üles kruvinud aktiivse vestluse. Selle käigus hakkas Berta Kalamiis ootamatult rääkima tuntud rebase lugude tsüklit («Rebase kalavargus» + «Kalapüük sabaga» + «Tõbine kannab tervet»; AT 1+2+4).

Tegu on Eestis Setu aladel väga tavalise kontaminatsiooniga, mis esineb muidugi ka hulgaliselt trükistes (Kippar 1986: 35 jj). Loo lõpul selguski tõsiasi, et jutt on «kirjas raamatus». Tekstikeskse analüüsimeetodi harrastaja jaoks välistaks see loo vaatluse üleüldse, samas tuleb tõdeda, et selle loo esitus oli Oravas jutustatud muinasjuttudest kõige ilmekam. Tähelepanu vääris ka rääkimissituatsioon. Kui eelmistel kordadel sai jutuõiguse juuresolijatest antud loo parim tundja, siis sel puhul tundus algul tekkinud olevat kõnelemiskonkurents. Ilmselt tundsid mõlemad tarvidust senisest märksa vabamates tingimustes enda teadaolevat muinasjuttu esitada.

Alustajaga võrreldes teisele positsioonile jäänud proovis ise rääkima hakata, kuid kuna jutulõng oli juba hargnema hakanud, pidi ta taanduma, jäädes taas vaid korrigeerija rolli. Jutustajal olid aga mõnedki detailid meelest läinud, ning kui need ette öeldi, aktsepteeris ta need hetkegi järele mõtlemata ning jätkas juttu.

Võõrustamise järel pidime sellest majapidamisest lahkuma - meie eesmärgiks oli vestelda küla kõigi eestlastega, ning tahtsime järelejäänud poolteise ekspeditsioonipäeva jooksul käia veel mitmes peres. Samal päeval väisatud Milla Danilson (snd 1907) rääkis meile «vanaaegsete juttude» soovi peale ühe pika loo Priidust ja Kadrist ning veel mitu muudki juttu, mis kõik tundusid olevat romaanide ümberjutustused.

7. Samad lood teiste jutustajate esituses

Järgmisel päeval siirdusime järgmisesse majapidamisse. Meie võõrustajaks osutus [Olga Kruus](#) koos oma poja Eduard Oberi (snd 1956) ning tema naiseaga. Et Olga Kruus oli eelmise paiga informantidest natuke noorem (snd 1933), ei olnud tema omaaegsetele külanoorte koosistumistele pääsenud: «*meid aeti tõiste tarre är...*» (#2000-10). Nii paistis algul, et siit muinasjutte koguda pole suurt lootust; küsisime peamiselt usunditeateid.

Poeg [Eduard Oberil](#) oli seejuures abistav roll teadete täpsustamisel. Kui pärisime parajasti Olga Kruusilt mõistatusi, meenus pojale korraga, et lapseas oli ema talle üht mõistatusi sisaldavat juttu rääkinud. Peale mõningast kõhklusetke esitaski Olga Kruus ladusalt kontaminatsiooni mõistatusmuinasjuttudest AT 875 («Tark talutüdruk») ning AT 921 («Kuningas ja talupoeg») tüdrukuga peasas, kes kosilasele neli ülesannet andis.

Küsimist jätkasime vanapagana-juttude vallast ning peagi meenus Olga Kruusile ema räägitud lugu naiseks moonduvanapaganast, kelle noormees kätte saab. Kirikus näeb naine vanapaganat hobusenahale papi jutlust üles kirjutavat ja naerab selle peale. Hiljem õnnestub tal võtta pihlapuine pulk seina sees oleva augu eest ning uuesti vanapaganaks muutuda (#0200-15). Loo oli rääkinud jutustaja ema ning jututüüp on arhiivis arvukalt esindatud. Uurijad on liigitanud süžeed muistendiks (Aarne S 59, Simonsuuri-Jauhiaise muistendikataloogis motiiv Q 251), kuid see meenutab ka muinasjutte.

Järgmise «vanaaja juttude» küsimise peale esitas Olga Kruus aga meile eelmisest paigast juba tuttava AT 613 süžee.

RJ: *...Kas näiteks kahest vennast ei ole mõnda juttu?... Või vaeselat'sest ja... ja rikkast... Et üks on vaene, teine rikas?*

OK: *Vaenõ veli ja rikas veli võ?*

RJ: *Jah...*

OK: *No a sa vast esiki joba tiiät?*

RJ: *Ei, ma tean nime ainult, ma juttu ei tea.*

OK: *Aa, et vaenõ veli ja rikas veli... No vat, vaenõ veli ja rikas veli oll'... Vae- vaenõ veli lät's rikka vele puult leibä ot'sma... A rikas veli üt'el' tälle nii...*

«Sis ma anna sullõ... muidoki... no puut... puuda leibä... ku lasõt silmä pääst võtta.»

No, a tä oll' vaenõ, tä lassõ tuu silmä pääst võtta. Nu sai tuu puut otsa... ja jäl lät's vele mano. A vele, veli üt'el'

«Sis ma anna viil tõzõ puuda, ku lasõd silmä, tõzõ silmä kah pääst võtta.»

Noq... a mis velel tetä? Veli lassõ tuu tõsõ silmä kah pääst võtta. No a pümmen... ilma silmitä. Tuu puut sai ka otsa. Ja oll' määnegi tammõpuu. No tä lät's sinna tammõpuu ala. Lät's tammõpuu ala, a vanapakan' tull' sinnäq tammõpuu ala ja ütles sis niimodu tälle, et mis hummoku... sjoo vara om näet kastõ kutsutas, haina pääl, et tuuga om vaja mõskõ silmi, sis sa saat nägeväss.

Olga Kruus

No, tä võtsõ sis tassi ja lät's tuu seält tammõpuu all... ja riibut's sis sinna tassi sis tuud haina päält tuud vett ja mössõ nuid silmi ja sai nägeväss ja tuu vanapakan tõi väega pal'lo tälle tuud kraami. Ja sai tä ka rikkass... A tuu rikas veli siis kai, et kos sa teda sait? Noq a tä siis selet', et vot nii ja nii ma sai. Tammõpuu all ol'li ja tammõpuu all... mullõ... nii ja nii üteldi. A tä ka lät's sis, kae et maq ka lää. Lät's ka sinna tammõpuu ala. No a vanapakan tull'... ja es annaki tälle tuud kraami, es midägi... ja tä kaksõ kõik sinnä... tä puruss ar... et sa oled es'ki rikas ja võtsõt vaesõ velel silmä pääst ja nüüd tahat viil jälki tuud rikkusõ kraami. Ja niimodu es saaki tä zis rikkass. Võeti täl tuu... kakuti tä sääl purus, kaksõva är ja... vat too vaenõ veli. A vaenõ veli sai nägemäss ja, ja sai rikkass ja...

RJ: *A kas, kas see oli mingis raamatus võ?*

OK: *No raamatun ei tiia maq, a no... vanaqinemise tuud vanaaolist juttu seletäze. Kas sis oll' raamat-... No mud'ogi ta raamatus oll'... Egas pääst keski tedä ei, ei loeq.*

#0200-16

Jutustajapoolne nõustumine «*No mud'ogi ta raamatus oll'*» ei kõla sugugi veendunud vastusena, vaid jutustaja otsitud lõpplahendusena esitatud küsimusele; nii jääb võimalik raamatustlaenamine vastuseta.

Tähelepanu väärrib, et selleski jutus esines ühe tegelasena vanapagan; sedapuhku on tal sama roll, mis «algses» 480*D süžees. Eestis üles kirjutatud AT 613 variantides võivad vanapaganad küll pimedale nõu anda, kuid see toimub tahtmatult ning kindlasti ei too nad peategelasele kõiksugu varandust ega ole lõpus kohtumõistjaks; tavaliselt on selles osas linnud. Küll on Eestile traditsiooniline, et ei vastandata reisima läinud «valet» ja «õiget» meest, vaid (lähedalasuvaid) sugulasi - kaht venda.

Olga Kruusilt ei saanud me vastust küsimusele, kas naised on rääkinud teistmoodi lugusid kui mehed. Igatahes kangelasmuinasjutte Olga Kruusil meeles ei olnud. Kui küsisime näiteks «Lohetapja» kohta, siis ainsana meenus informandile, et tolles jutus on lohel kolm pead. Küll teadis Olga Kruus sarnaselt eelmisel päeval külastatutega naljandeid ihnsast peremehest ja sulasest - AT 1560 «Moe pärast süüa, moe pärast niita » ning AT 1567A «Kali teeb leiva-tee lahti».

8. Kosimine saunas. Teine juhtum.

Nagu juba mainitud, oli Eduard Oberil küsitlemise juures pidevalt oma ema abistav roll, tema püüdis lugusid meelde tuletada. Just temale meenus vanapagana rolli üle arutledes seegi, et sauna peab minema enne kella kahtteist. Pärast mõningat teadmatuse näitamist ning poja mitmekordset meeldetuletamist meenus Olga Kruusile teine meie poolt eelmisel päeval kuulnud jutt.

MS: *Kas tolle kohta määnestki juttu ei ole et, et keski om väega hilda pääle jäänü?*

OK: *Ei oo, a sii- või keski ei käiki nii väega ilda.*

EO: *Ega vanaaolist juttõ ei tia säänsset et oleks old?*

OK: *No ei, ei tiia.*

MS: *Et vaenõlat's olnu väega ildass jäänü uma tüü- tüütegemisega ja sis...*

OK: *Vaenõ lat's, vaenõ lat's... Ma ei tiia, kuis tä oll', et tuu vaenõlat's.. et tä sanna lät's. Ka ilda lät's sanna. Jäi... Tuu oll' hiirekene, kes laba all ka tälle üt'el', et muidogi-naq, täl es olõ minka mehele minnãq, tä oll' vaenõ.*

RJ: *Ot a millal see... Millal see vaenelat's siis sinna sauna läks?*

OK: *No tä iks lät's et pääle kella katõtõisku, et vanapagana olliva sannan..., et tuu hiirekene tälle üt'el', et mitä ei olõq, tuud üt'le, ku poiss, poiss tulõ sinno siia võtma, et kleit- ja üt- et üt'le üteviisi. No vot, a tä sis nakaski üteviisi üt'lemä tuulõ poisilõ, et mitä täl ei olõ, et ei olõ kleiti sälgä panda, sullõ mehele minnãq, a poiss lät's jälleki sis karatõn kodo ja tõi kleidi, ja sis üt'el' et, ei olõ aloskleiti, no ja nikkani tä üteviisi üt'el', et ei ole kõngi, ei ole sukkõ, no nikka kui üteviisi üt'el', nikka ku sai kell kat'stõisküimme... kikäs nakas kir'gmã...*

EO: *Ummõk tull' kikas nakas kirgmã.*

OK: *... no hummok, nakas kikas kir'gmã. No ja nii, poissi inãp es olõki, kes tull' naist võtma. No ja nii tuu vaenõlat's saigi-na, jälki-na rikkas... pal'lo rõivit ja, kõik üteviisi. Noq, a peremiis vaja saata sis uma tütar ka sanna. No a saatsõ peremiis uma tütre sanna. Ja üt'lema siis...*

EO: *... hiir laba all.*

OK: *... hiir laba all üt'les, et üt'le üteviisi, üt'le üteviisiã et no ku üteviisi üt'led, siis tä näet...*

EO: *... aig lätt.*

OK: *... aig lätt ja saat...*

EO: *... hummogu är.*

OK: *A tä üt'el'...*

EO: *... kikka kirgmini är nähã.*

OK: *...üt'el' kõik kõrraga, et mis täl ei olõ, no nii poiss lät's tõi kõrraga tuu ärq, ja nikka ni kikas üles kiri, ni vanapakan' tull' ni vei tä är, tuud, tuu rikka tütriku seãlt sannast.*

MS: *Et vanapakan sai sis hindãle.*

OK: *Vanapakan sai tä hindãl, sellepãst et inne kella katõtõiskut...*

EO: *Mitte... ke-... inne kella viitki ku kikas kirgis!*

OK: *No inne kella viit nika nigu...*

EO: *Kellas katestõiskust nika ku kella viieni... vot, tuu vanapakan' tüüt' säãl sannan.*

OK: *No vat ja nii ta üt'el' kõrraga...*

EO: *A va- vaene tü- tütrik, tuu üteviisi, üteviisi ja-s kell sai viis, kikas nakas kir'gmã ja vanapakan' kaosi är. Ja ta sai rikkas, kõik ilosa rõiva ja kõik sai.*

#0201-06

Arusaam, et kuke kiremine peletab demonliku olendi, on usundilistes tekstides tuntud rahvusvaheliselt (Hwb 1987: 1335). Nagu näeme, tekkis jutustamisel mitu korda Olga Kruusi ja Eduard Oberi vahel vastuolu seoses kuke kiremisajaga. Folkloorselt kordub sageli motiiv, et

kukk kireb kokku kolm korda, esimest korda varasel öötunnil (vrd Hiiemäe 1999: 18-19). Kuna saunaminemisajaks ettenähtud «vara» on ilmesti tähendanud lihtsalt «enne pimedaksminekut», oli loomulik selle seostamine südaööga - nii nagu ka sama loo eelmised jutustajad on teinud. Eesti arhiivitekstides on küll konkreetse kellaaja määratlemine haruldane, siiski on seda tehtud - näiteks 1888. a Kosel (H II 16, 230/8 (5) < Kose - A. G. Eriksohn (1888)). Kuke kiremahakkamist pigem koiduajast eeldav Eduard Ober püüdis Olga Kruusi juttu oma veendumuste järgi korrigeerida. Kuigi jutustaja algul kommenteerija märkust järgis, tundus temapoolne kordamine «automaatne». Järgmisel korral sama episoodini jõudes lähtus jutustaja uuesti n-ö «peas-valmis-olevast» fraasist, lausudes «...inne kella katõtõiskut». Seepärast tundub, et kuigi jutu jutustaja võib kellegi korrigeerivaid lauseid korrata, ei pea ta neid sugugi aktsepteerima järelemõtlemise tulemusena. Pigem korporeeritakse kaasrääkija poolt etteõeldu vastuvaidlemata juttu ning jätkatakse.

Selles suhtes võib tõmmata huvitava paralleeli Margaret A. Mills'i ettekandega rahvajuttude tõest *Folklore Fellows'* suvekoolis 1999. aastal. Mills (1999: 5) toob näite, mil rahvajutu jutustamisel hetk varem üht asja väitnud rääkija nõustub kiiresti kuulaja vastandliku kommentaariga. Kui Mills kinnitab, et rääkija seisukoht võib muutuda kuulaja arvamusest sõltuvalt, siis tegelikult võib oletada ka, et (mõni) rääkija nõustub kuulajaga **justkui**, tegelikult aga jätkab juttu oma veendumusi säilitades.

Siitki perest pidime peagi lahkuma, kuna tahtsime käia veel Anna Visnapuu (snd 1912) juures. Temale meenus muinasjuttudest vaid üks kirjandusest pärinev naljand (AT 1643), mille meile ka rääkis ning mida sisaldavat itaalia muinasjuttude raamatut «*Aus talupoeg Massaro Verita*» meile lahkesti kaasagi pakkus. Selletagi aga oli meie Oravalt kogutud jutusaak rikkalik ning järgmisel päeval võisime rahulolevalt tagasiteele asuda.

9. Ühist Orava küla muinasjutupärimuses

Kui püüda sõnastada Orava küla jutupärimuse ühisjooni, oli ühine juba seegi, et muinasjutte meile üldse niipalju räägiti.

Eesti Rahvaluule Arhiivi Siberi-ekspeditsioonide käigus laekunud materjalist on koostatud neli näitetekstivalimikku. Enam-vähem representeerivalt on neis püütud ka kõike kogutut ära tuua. Näeme aga, et hulga naljandite ning pajatuste kõrval on muinasjutud valdavas vähemuses - nii nagu kaasajalt oodata võikski. Kogumike koostaja ning eesti Siberi-asunduste folkloori parim tundja Anu Korb on kinnitanud, et sealses juturepertuaaris domineerib ennekõike usundiline jutt (Korb 1998: 14). Orava külas saime muinasjutte saagiks märksa enam kui puhtusundilisi jutte, ning oletatavasti pole see tingitud küsituleja mõjust repertuaarivalikule ehk siis esmahuvist teatud valdkonna suhtes. Ilmselt pidas siingi paika tõik, et eri piirkondades on esiplaanil erinev repertuaar (vrd Korb 1998: 14).** Räägitud juttudest mitmel oli küll usundiline taust. Siiski olid imemuinasjutud annuse oma «imelisusest» kaotanud ning ülejäänud tegelastegalerii paistis üsna realistliku koega. Meie korduva küsimise peale, milliseid jutte veel räägiti, sõnastasid informandid (ime)muinasjuttude tüüpsüžee tegelased ja tegevuse:

BK: *No kõik üks näet na jutuq ommava nii, et too om üks vaene tütrik ja too om rikas ja... ja kõgõ ol'li na jutuq niiviisi.*

(#0195-32)

Seevastu, kui pärisime, kas ei meenu mõni lugu näiteks kuningatütrega peasas, tõdeti, et neid ei teata. Liide Kalamiis põhjendas seda niimoodi:

LK: *Mi aigu-s olõ näid kuningitütred ja, ja selle mi ei tiia... A vanast ol'liiva...*

(#0196-12)

Tahaksin tähelepanu juhtida ka Oravast kogutud imemuinasjuttude sarnasele ülesehitusele. Nii AT 480*D kui AT 613 puhul toimib esimene kangelane kokkupuutel muinasjutulise maailmaga õigesti ning teine valesti. Heda Jasoni muinasjutusüzeede nelikjaotuses (Jason 1977: 38 jj) esindavad jututüübid AT 480 ja AT 613 nn «tasu- ja karistusmuinasjutte» (*Reward-and-Punishment Fairy Tale*).

Muidugi on seesugune vastandav parallelism muinasjuttudes teatud määral universaalne. Ka meile räägitud loomamuinasjutud ning rumala kuradi lood on ülesehituselt sarnased: rumal loom/kurat ei oska samamoodi toimida kui tark. Kuuldud peremehe ja sulase naljandeis on järjekord teistpidine: peremees valib mingi käitumisstrateegia ühtmoodi, sulane aga näitab samalaadset metoodikat kasutades, et peremehe tegu võib viia soovitule sootuks vastupidiste tulemusteni.

Heda Jason on tasu- ja karistusmuinasjuttudele omast struktuuri nimetanud erinevalt ühe-etapilisest kangelasmuinasjutust (*heroic fairy tale*) liitstruktuuriks (*additive structure*) (Jason 1988: 136). Õigupoolest aga võiksime sarnase vastanduse erikuju näha ka kangelasmuinasjuttude puhul. Näiteks «Lohetapjas» esitatakse pärast õige käitumise etaloni - lohe tapmist kangelase poolt - näide valest käitumisviisist - tapmisau eneselepüüdlemisest valekangelase poolt. «Lohetapjas» ei pöörata peakangelasele pärast esmase ülesande täitmist hulk aega tähelepanu. Huvikeskmesse nihkub valekangelane, alles tema valestitoimivuse näitamise kaudu ilmneb muinasjutu tähendus (vrd Järv 1999: 66-67). Kangelasmuinasjutust erinevalt on meie kogutud imemuinasjuttudes ehk siis tasu-karistus-juttudes mõlema «poole» tegevust reeglina võrdselt kirjeldatud - ühesuguse põhjalikkusega kinnitatakse 480*D süžee puhul vaeslapse «tasa ja targu» teguviisi õigsust peretütre ahnitseva valestitoimimisega võrreldes.

Rikkuse saavutamine on imemuinasjutus oluline, Olga Kruusi esitatud juttudes rõhutati märkimisväärselt peategelase sotsiaalse staatuse muutumist, jutustaja on rikkaks-saamist mitmeid kordi üle korrates rõhutanud seda rohkem, kui lakooniline muinasjutustiil vajaks. Kõigis Orava elanikele meeldejäädud imemuinasjuttude raskestiusutavaks kippuvates süžeedes on väljendatud olulist elulist probleemi - kuidas saada/jääda majanduslikult kindlustatuks.

Eesti talupojad olid kaugesse Siberisse siirdunud otsima paremaid põlluharimistingimusi. Peagi tabasid neid XX sajandi 20/30-ndatel aastatel uueneva Venemaa reformid, mis senised töökad talupojad rahvavaenlasteks kuulutasid. XX sajandi lõpuni säilinud imemuinasjuttudest oli ennekõike alles jäänud just struktuur - «hea» ja «halva» vastandust sisaldava suhteliselt skemaatilise süžeenä; muud episoodid olid peaaegu kadunud. Muinasjutu-rääkijate lõppsihiks polnud mitte traditsiooniline abielu kuningapoja või tütrega, vaid pühakulegendi laadne kättemaks «valele»; usk, et õigesti toimides tasutakse sulle rikkalikult ning et halvasti toimides saad karistada. Ehk nagu on lõpetanud «Tõe ja Vale»-loo 1934. aastal Jaagup Jäämann Nissist: «Siis tõsi tõuseb ja vale vaob...».

Kirjandus

- Aarne, Antti & Thompson, Stith 1961. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. FFC 184. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Andrejev N. 1929. *Ukazatel' skazotshnyh sjužetov po sisteme Aarne*. Izdanije gosudarstvennogo ruskogo geografitsheskog obshestva. Leningrad.
- Apo, Satu 1995. *The Narrative World of Finnish Fairy Tales. Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales*. FFC 256. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Barag L. et al 1979. *Sravnitel'nyi ukazatel' sjužetov. Vostotshnoslavjanskaja skazka*. Leningrad. Nauka.
- EA1 1995 = Korb, Anu & Peebo, Kadri (koost). *Siin Siberi maa peal kasvanud*. Eesti asundused I. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- EMj 1967 = Eesti muinasjutud. Mälk, V. & Sarv, I. & Viidalepp, R. (koost). Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiiemäe, Mall 1999. Aabitsakuke usundilisest taustast. *Forseliuse sõnumid*, 6. Tartu: B. G. Forseliuse Selts, lk 17-20.
- Hwb = Bächtold-Stäubli, Hans & Hoffmann-Krayer (koost). *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, 3. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1987.
- Jason, Heda 1975. *Types of Oral Tales in Israel*. Part 2. Jerusalem: Israel Ethnographic Society.
- Jason, Heda 1977. *Ethnopoetry. Form, Content, Function*. Forum Theologiae Linguisticae 11. Bonn: Linguistica Biblica.
- Jason, Heda 1988. *Whom does God Favor: the Wicked or the Righteous? The Reward-and-Punishment Fairy Tale*. FFC 240. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Järv, Risto 1999. Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest «Lohetapja» (AT 300) põhjal. Hiiemäe, M. & Oras, J. & Tamm, K. (toim) *Lohetapja*. Pro Folkloristica VI, lk 52-69.
- Kerbelytë, Bronslava 1996. Mädchen und Teufel im Badehaus. *Enzyklopädie des Märchens*, Band 8, Klerus-Maggio. Berlin & New York, lk 1400-1402.
- Kippar, Pille 1986. *Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis*. FFC 237. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Korb, Anu 1998. Asustusajaloost ja kultuuripildist. *Seitse küla Siberis*. Eesti asundused III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 8-20.
- Kulu, Hill 1997. *Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*. Publicationes Instituti Geographici Universitatis Helsingiensis C 9. Helsinki.
- Kunder, Juhan 1885. *Eesti muinasjutud*. Rakvere.
- Laurimaa, Katri 1999. *Muinasjutu «Vahetatud naine» (AT 403B) eesti teisendid rahvusvahelises kontekstis*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool. (Magistritöö, käsikiri).
- Mills, Margaret 1999. *The Question of Truth in Folk Narrative Research*. FFSS 1999. Workshop IV. Keynote (käsikiri autori valduses).
- Nigol, August 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal*. Tartu: Postimees.
- Roberts, Warren E. 1958. *The Tale of the Kind and the Unkind Girls. Aa-Th 480 and related Tales*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Röhrich, Lutz 1991. *Folktales and Reality*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Röth, Diether 1998. *Kleines Typenverzeichnis der europäischen Zauber- und Novellenmärchen*. Göttingen: Schneider Verlag Hohengehren.
- Salve, Kristi & Sarv, Vaike 1987. *Setu lauludega muinasjutud*. Ars musicae popularis 5. Tallinn: Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Simonsuuri, Lauri & Jauhiainen, Marjatta 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Helsinki.

Valk, Ülo 1998. *Allilma isand. Kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Viidalepp, Richard 1938. Ühest suurjutustajast ja tema toodangust. *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused* 30: 2. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 830-845.

Kommentaariid

* Käesoleva artikli piirjooned on visandunud 9. novembril 1998 Tartus Eesti Keele Instituudi usundi- ja jutu-uurimise töörühma korraldatud mardiseminaril jutustamisest ja kombestikust. Artikkel on kirjutatud ajakirjale *Folklore* (ilmunud vol. 13, Tartu 2000).

Tekstis kasutatud ekspeditsioonisalvestused paiknevad Eesti Rahvaluule Arhiivi heli- ja videokogus, helinäidete puhul on viidatud ERA CD-kogule kujul #CD nr-loo nr; näitetekstide litereeringud järgivad salvestust võimalikult täpselt, pole püütud rekonstrueerida keelekujusid, mida lindilt ei kosta. Artiklis käsitletud imemuinasjututüüpide võrdlus Eestist kogutud arhiivimaterjaliga on toimunud Eesti Teadusfondi grandil «Eesti imemuinasjutud» käigus arvutisse sisestatud tekstide abil.

** ERA järgmisel Siberi-ekspeditsioonil osalejad said selles kinnitust, käies 60 km kaugusel asuvas endises Nikolajevka eesti asunduses, kus oli varemalt elanud ka osa meie jutustajaid. Nikolajevka rahvas oli samuti suur jutustajarahvas, seejuures ei eelistanud nemadki usundilisi jutte, vaid pigem pajatusi (Anu Korbi suuline teade, 1999).